

İslâm toplumunda ilk ciddi tartışma ve görüş ayrılığı Siyasal alanda ortaya çıkmıştır.

Kelamcılar için güvenilir bilgi kaynakları: Sağlıklı çalışan duyular, yöntemlice işletilen akıl ve nesnesiyle örtüşen uyumlu doğru haber (vahiy) olmak üzere üç güvenilir bilgi kaynağı vardır.

Kindî'ye göre cisimsiz cevherler:

- Tümel kavram
- Nefis
- Ruh
- Akıl
- Ahlâkî değerler

Kindî'ye göre “her gerçekliğin altında yatan gerçeklik: Cevher

Eflâtun'un nefis anlayışına göre üç çeşit nefis vardır:

- Düşünen nefis
- Hayvanî nefis
- Nebâti nefis

Râzî için ahlaki erdemlerle donanmanın esas yolu: Bilgiyle aydınlanmak ve adaleti ilke edinmek.

Akıl gücü, zihinde oluşan kavram birikimi ve bunların dil ile ifade edilmesi gibi anlamları dolayısıyla bir disipline adını veren terim, **nutk'**tur.

Fârâbî'nin damga basılmamış pürüzsüz mum benzetmesiyle açıkladığı, ancak faal aklın etkisiyle harekete geçip soyutlama yapabilen güç: Güç Halindeki Akıl

İslâm düşünce tarihinde Kindî'nin çalışmalarıyla başlayan felsefe hareketini Fârâbî terminoloji, yöntem ve problemleri açısından sistemleştirmiş, İbn Sînâ ise kendi dönemine kadar oluşan zengin felsefe birikimini yeni baştan işleyip büyük bir külliyat halinde değerlendirmiştir.

İbn Sînâ'ya göre felsefeden söz edilebilmesi için felsefenin içermesi gereken disiplin: Metafizik

“Felsefe” ile “hikmet”i eş anlamlı terimler olarak kullanan İbn Sînâ'ya göre en genel anlamıyla felsefe “insanın, eşyanın yahut bütün var olanların hakikatine vâkıf olmak suretiyle yetkinleşmesi”dir. İbn Sînâ'ya göre Tanrı, metafiziğin incelediği bir “konu” değil, araştırdığı en temel “sorun”dur.

Gazzâlî'ye göre akıl teriminin dört farklı anlamı vardır.

İnsanın doğuştan getirdiği ve onu diğer canlılardan ayıran teorik bilgi edinme yetisi (garîze), bu yetinin zorunsuzun olabirliği, imkansızın olmazlığı, bir kimsenin aynı anda iki yerde bulunamayacağı ve parça-bütün ilişkisi gibi ilk prensipleri idrak edecek düzeye ulaşmış hali, yaşam boyu tecrübe ve deneyimlerle oluşan bilgi birikimi ve bilgi edinme yetisinin olgu ve olaylar arası bağlantıları kestirme ve duygulardan bağımsız olarak yargıda bulunabilir düzeye ulaşmış durumu.

Gazzâlî'nin eserleri arasında en çok yankı uyandıran Tehâfütü'l-felâsife'dir.

Gazzâlî İslâm dünyasında filozoflara yönelik eleştirisini Filozofların Tutarsızlığı eseriyle dile getirmiştir. Bunun cevabı ise **Tutarsızlığın Tutarsızlığı** adıyla **İbn Rüşd'den** gelmiştir.

Aristoteles'in öğretilerini İslâm dünyasına en iyi aktaran, onu en güzel şekilde temsil eden, eserlerini inceleyen ve anlayıp yorumlayanlar Fârâbî ve İbn Sînâ olmuştur.

İnsanın mahiyetini belirleyen ve onu diğer varolanlardan ayıran ona özgü aklî fiilleridir.

İbn Rüşd, “Varlık” (Vücûd) terimi yerine, “hüvviyet” (kimlik), “zat” (öz), “şey” ve “vahid” (bir) terimleriyle eş anlamlı saydığı “mevcûd” (var, varolan) terimlerini kullanmayı yeğlemiştir.

Sudûr Teorisini savunan düşünürler: İbn Rüşd, Fârâbî, İbn Sînâ

İbn Rüşd'ün tıp alanında kaleme aldığı eser: el-Külliyât

İbn Rüşd düşünce sistemini İnsan Gerçeği ekseninde temelleştirmiştir.

İbn Rüşd "hakikat"ın varlık (ontoloji), bilgi (epistemoloji) ve ahlâk (etik) ile alakalı üç boyutunun bulunduğunu dile getirmiştir.

İbnü'l-Arabî'nin tasavvuf, kelâm ve felsefe ile birlikte oluşturduğu ve Osmanlı'nın düşünce hayatını şekillendiren öğretisi: Varlığın birliği

el-Akâidü'l-Adûdiyye, Gazzâlî sonrası dönem Eş'arî kelâmcılarından Adudüddin İcî tarafından kaleme alınmıştır. Eş'arî okulunu diğer mezheplerden ayıran özelliklere işaret eden müellif, hiçbir temellendirme ve tasnife tutmaksızın aynı zamanda ilk dönem kelâmının da konusu olan başlıca meselelere birer ikişer cümleyle değinmiştir.

Adudüddin İcî'nin, Fahreddin Râzî çizgisini izleyerek kaleme aldığı el-Mevâkıf fî ilmi'l-kelâm, başta Osmanlı medreseleri olmak üzere bütün İslâm dünyasında yüzyıllar boyu ders kitabı olarak okutulmuş ve bazı İslâm ülkelerinde hâlâ okutulmaktadır. Dikkatlice bakıldığında Râzî'nin el-Mebâhisü'l-meşrikiyye ve el-Muhassal'de yapmaya çalıştığı kelâm ile felsefeyi harmanlama işini İcî'nin bu eserinde tamamladığı sonucuna ulaşılabilir.

Osmanlı medreselerinde okutulan Hidâyetü'l-hikme, Esîrüddin Ebherî tarafından kaleme alınmıştır. Eser mantık, fizik ve metafizik bölümlerinden oluşmaktadır.

Bir düşünce hareketi olarak kelâmın amaçları:

- İslâm inanç ilkelerini sistemli bir şekilde temellendirmek
- İslâm inançlarını rasyonel bir şekilde açıklamak
- Yabancı etkilerden kaynaklanan bid'atları etkisiz kılmak
- İslâm'a yöneltilen eleştirilere cevap vermek

İslâm dünyasında, toplumun ihtiyaçları doğrultusunda yapılan ilk tercüme tıp alanına aittir.

Kindî, felsefe disiplinlerini sıralarken varlık alanlarını dikkate alır. Bilgiye konu olan varlıklar aşağı, orta ve yüksek olmak üzere üçe ayrılır. İnsanın da içinde bulunduğu doğal varlıkları konu alan fizik aşağıda, matematik ortada, metafizik ise yuksekte bulunmaktadır.

Kindî'nin hakikat ile hüviyeti bir arada ifade ettiği terim inniyet'tir. Buna göre filozof, duyuyla algılanan nesnelere ve şahıslara ait tikel gerçeklikleri "inniyet", varlığın akılla idrak edilen cins ve türlerine ilişkin tümel gerçeklikleri de "mahiyet" terimiyle ifade etmiş olmaktadır.

Ebû Bekir Râzî'nin eserleri:

- et-Tıbbü'r-rûhânî
- es-Sîretü'l-felsefiyye
- Makâle fî mâ ba'de't-tabî'a
- Makâle fî emârâti'ikbâl ve'd-devle
- Ahlaku't-tabîb
- el-Hâvî yahut el-Câmî'u'l-kebîr
- et-Tıbbü'l-Mansûrî
- Kitâbü't Tecârib
- Kitâb Sırru sînâ'ti't-tıb

Râzî'nin beş ezeli ilke adını verdiği sistemin temel unsurları:

- Yaratıcı (el-bâri)
- Nefis (küllî nefis)
- Heyûlâ (Şekilsiz ilk madde)
- Hâlâ (boşluk, mutlak mekân)
- Dehr (Mutlak zaman)

İslâm dünyasında felsefî düşünceyi sistem haline getiren ve muallim-i sâni olarak Fârâbî'dir.

Fârâbî'nin Tanrı-âlem ilişkisini yorumladığı sudûr teorisinin diğer adı, kozmik akıllar teorisidir.

İbn Sînâ'nın eserlerinin çoğu Ortaçağ'da Latince ve İbraniceye çevrilmiştir.

İbn Sînâ'nın Batı üzerindeki etkisi "Latin İbn Sînâcılığı" vasıtasıyla yüzyıllarca sürmüştür, özellikle el-Kânûn adlı eseri Batı üniversitelerinde on dokuzuncu yüzyıla kadar okutulmuştur.

İbn Sînâ'ya göre, **Pratik (amelî) felsefe**; varlığı insan irade ve fiili ile meydana gelen şeyleri konu alır. Pratik felsefe insanın bildiklerini yapıp uygulayarak ahlâkî yetkinliğe ulaşılmasını amaçlar.

İbn Sînâ'ya göre bir şeyin yakın cinsi ile yakın faslından elde edilen gerçek tanım (el-haddü'l-hakîkî), o şeyin özsel (zâtî) varlığının yetkinliği (kemâl) demek olan "mahiyet"ini gösterir ve onun kuvve halindeki ve fiil halindeki bütün özsel niteliklerini içerir.

İbn Sînâ psikolojisine göre iç duyular:

- Ortak duyu,
- Tasarlama gücü,
- Vehim gücü,
- Belleme / Hatırlama gücü,
- Tahayyül / Tefekkür gücü.

İslâm dünyasında İbn Sînâ künyesiyle tanınmakla birlikte "baş üstad" anlamında "eş- şeyhü'r-reis" unvanı ile de anılır. Batı'da ise genellikle Avicenna olarak bilinir.

Gazzâlî'ye göre hakîkati arayan dört grup; Kelâmçılar, Bâtıniler, filozoflar ve sûfilerden oluşur.

Gazzâlî felsefi ilimleri kendi amacı ve yöntem anlayışı doğrultusunda matematik (riyâzî), mantık, fizik (tabîî), metafizik (ilâhî), siyâsî ve ahlâkî ilimler olmak üzere altı gruba ayırır.

Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî 1058 yılında İran'ın Horasan bölgesinde bulunan Tûs'ta doğdu. Hücetülislâm ve Zeynüddin gibi lakaplarla anılırsa da meşhur olan nisbesi Gazzâlî (Gazâlî), künyesi Ebû Hâmid olup Ortaçağ Batı skolastiklerince **Abuhamet** ve **Algazel** diye tanınmıştır.

Gazzâlî'nin Bağdat Nizâmiye Medresesi'nde öğrencisi olduğu tanınmış kelâm âlimi **el-Cüveynî**'dir.

İbn Rüşd felsefe ve tıp dışında hukuk alanında da teorik ve pratik çalışmalar yapmıştır.

İbn Rüşd ontolojisine göre madde ve sûret dışında varlık ilkesi: Tanrı'dır.

İbn Rüşd'ün Tanrı-âlem ilişkisini yorumlamada benimsediği kavramlar:

- Sürekli yaratma
- el-halku'l-müstemir
- el-hudûsü'd-dâim
- ehlü'l-kümûn
- el-ihdâsü'd-dâim

İslâm âleminde "eş-sârih", Lâtin dünyasında "Commentator" olarak tanınan İbn Rüşd, Endülüs'teki Yahudilerce "Aben Roşd", İspanyollar arasında Aven Roşd, Latince'de ise "Averroes" veya "Averrois" olarak anılmıştır.

İbn Rüşd'ün eserlerinden bazıları:

- Tutarsızlığın Tutarsızlığı
- Felsefe-Din İlişkileri
- Metafizik Şerhi
- Psikoloji Şerhi
- Siyasete Dair Temel Bilgiler
- Kitâbü's-Semâ'î't-tabî'î
- Kitâbü's-Semâ'î ve'l-âlem
- Kitâbü'l-Âsâri'l-'ulviyye

- Cevâmi‘u‘l-hiss ve‘lmahsûs
- Şerhu Kitâbi‘n-Nefs
- Telhîsu Risâleti‘l-ittisal li İbn Bâcce
- El-Muhtasar fi‘lmantık
- Tefsîru Kitâbi‘l-Burhân

İbn Rüşd‘ün varlık anlayışında bir varolanı belirleyen onu başka varolanlardan ayıran şey **Gaye Sebebi**‘dir.

Tasavvuf ile felsefeyi tam anlamıyla kaynaştırmayı başaran düşünür Mühyiddin İbnü‘l-Arabî‘dir.

İslâm dünyasında düşünce hareketi kelâm, tasavvuf ve felsefe olmak üzere üç ayrı alan ve akım halinde ortaya çıkıp gelişmiştir.

Kelâm-tasavvuf-felsefe ilişkilerinde yeni bir anlayış yolu açarak İslâm düşünce tarihinde bir dönüm noktası oluşturan düşünür Gazzâlî

Kelâm-felsefe kaynaşmasını tam olarak gerçekleştiren düşünür Fahreddin Râzî‘dir.

Fahreddin Râzî‘nin kelâm-felsefe kaynaşmasını oluşturduğu eserleri:

el-Mebâhisü‘l-meşrûkiyye / el-Muhassal

Râzî‘nin el-Mebâhisü‘l meşrûkiyye‘de ele aldığı konular:

- Genel meseleler,
- Mümkün/zorunsuz varlıkların kısımları,
- İlâhiyat,
- Metafizik

